
Les formes d'organització col·lectiva: II. Estat i nació

PID_00245827

Josep Fontana

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Índex

Introducció.....	5
1. Orígens de l'estat.....	7
2. La formació de l'estat modern.....	12
3. La nació.....	16
4. L'estat-nació.....	19
5. Autonomia de l'estat i corrupció.....	22
6. Imperis i colònies.....	25
7. Apogeu i crisi de l'estat.....	28

Introducció

Ens enfrontem ara a uns conceptes, els d'estat i nació, que acostumen a engendrar tota mena de confusions. Procedirem gradualment, començant pel d'estat, seguint pel de nació i acabarem amb aquest híbrid equívoc que és l'estat-nació.

1. Orígens de l'estat

Què és un estat? Un estudi del Banc Mundial dóna la següent definició:

“Estat és un terme que es refereix, en el seu sentit més ampli, a un conjunt d'institucions que posseeixen els mitjans de coerció legítima, i els exerceixen en un territori definit i sobre la seva població. L'estat monopolitza la fixació de regles en el seu territori per mitjà d'un govern organitzat”.

Una definició més acadèmica distingeix tres característiques fonamentals de l'estat:

- 1) una població que habita en un territori definit i que reconeix un òrgan suprem de govern que li és comú.
- 2) Aquest òrgan és servit per personal especialitzat: funcionaris civils per executar les decisions, i forces militars que les fan complir, si és necessari, i que protegeixen els membres d'aquesta associació estatal dels d'altres semblants.
- 3) Aquesta entitat és reconeguda per altres, constituïdes de manera similar, com a independent pel que fa a la seva actuació sobre la població que habita en el seu territori, és a dir, sobre els seus súbdits. Aquest reconeixement representa la seva “sobirania” internacional.

Però aquestes condicions no s'han donat sempre de manera tan clara. Molts estats del passat tenien territoris mal definits, òrgans de govern poc diferenciats i el reconeixement de la seva “sobirania” era irregular i intermitent. De fet, ni tan sols en l'actualitat estan les coses molt clares, com ho mostra el fet que ningú sigui capaç de dir quants estats independents hi ha al món. L'ONU – que s'anomena “Organització de nacions” però que en realitat agrupa estats–, té avui 193 membres, sense comptar Palestina, la Ciutat del Vaticà, Kosovo, Transnistria o Taiwan –la autoanomenada República de Xina–, amb més de 23 milions d'habitants.

Definir el concepte d'estat d'acord amb les realitats polítiques del nostre temps i transportar la definició cap enrere no serveix de res, perquè l'estat ha tingut formes diferents en cultures i moments diversos. Tampoc ajuda investigar la història del mot –que en aquesta accepció sembla datar del segle XVI–, perquè la realitat que designa ha estat coneguda amb anterioritat amb altres denominacions, com la de “república”. Si volem entendre les ambigüitats que envolten aquest concepte, necessitem analitzar-lo històricament.

La mida dels estats

Pel que fa a la seva mida, en termes humans, hi ha estats sobirans reconeguts per l'ONU com la República de Palau, que té 21.000 habitants, repartits entre 250 illes, Tuvalu, amb 11.323 habitants, o Nauru, amb 10.084. A l'altre extrem hi ha Xina, amb 1.368 milions d'habitants, i l'Índia, amb 1.266 milions (si a les seves poblacions els afegim les dels Estats Units, Indonèsia, Brasil i Pakistan tindriem aproximadament la meitat dels habitants del planeta).

L'estat, entès com la forma d'organització civil de les col·lectivitats humanes estables, és molt antic i neix quan grups d'homes més nombrosos que els que componen una tribu o una *chefferie* es coordinen sota un comandament únic.

En el món antic coneixem les ciutats-estat de Mesopotàmia (on sembla haver sorgit, fa uns vuit mil anys, la jerarquització social que consolidava la desigualtat i posava la violència legal en mans d'un cap) i les de Grècia, l'Imperi Egipci, el d'Alexandre, l'Imperi Romà... Tots aquests són estats: en cada cas hi ha un territori amb uns límits –no exactament una frontera, que és un concepte més modern (figura 1)–, i un poder que controla amb les seves regles, de manera més o menys efectiva, el conjunt de persones que hi viuen.

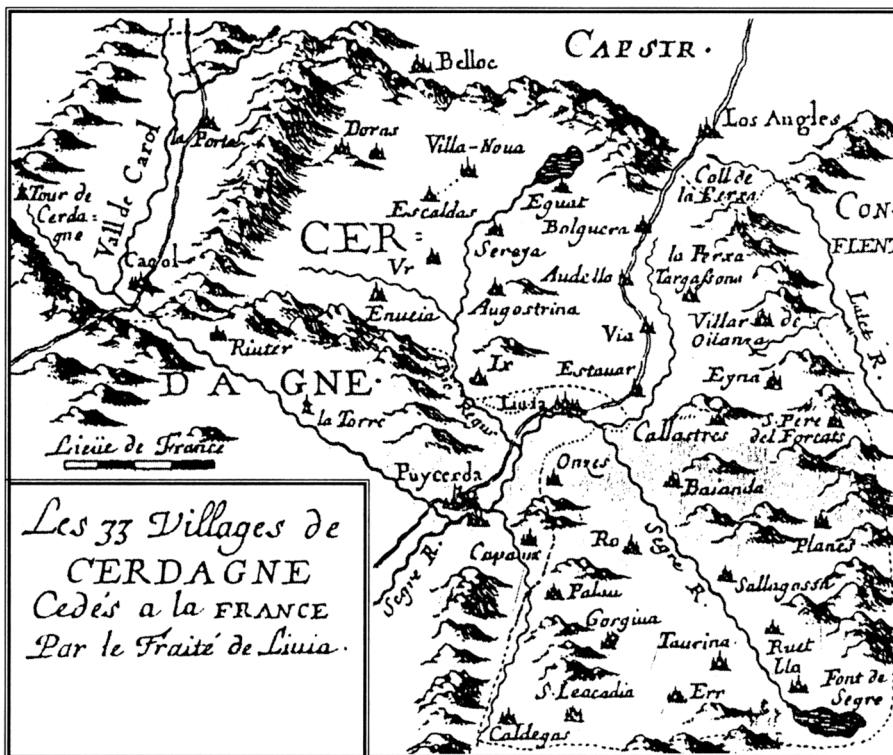

Figura 1. La primera frontera europea que va fixar-se amb alguna precisió va ésser la que en 1660 va delimitar els territoris de les monarquies de França i d'Espanya (tot dividint entre els dos estats els catalans, que tenien una cultura comú). Aquest concepte de frontera, però, que correspon a la nostra visió actual dels "estats-nació", no és "natural" contra el que puguin fer pensar les referències geogràfiques que acostumen a acompanyar-lo. Aquest mapa de 1679, que reflecteix la divisió de la Cerdanya entre França i Espanya, marca la frontera amb una cadena de muntanyes que no existeix en la realitat (de Peter Sahlin, *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrinées*, Berkeley, University of California Press, 1989, p.38).

La forma predominant de l'autoritat en els estats del Pròxim Orient antic era la reialesa, que els sumeris deien que havia aparegut, "vinguda del cel després del diluvi", a la ciutat de Kish: el primer sobirà realment documentat hauria estat precisament En-Mebaragesi, rei de Kish. El rei tenia autoritat en matèria política, militar, judicial o econòmica, però la reialesa estava associada sobretot a la religió, ja fos perquè aquesta li atorgava un caràcter diví, com a l'Egipte faraònic, o perquè estava unida a funcions sacerdotals, com en el cas dels emperadors romans.

Chefferie

Un terme colonial francès per designar els grups d'abast limitat formats entorn d'un cap (*chef*), amb especial aplicació a Àfrica.

República

Al diccionari castellà de Covarrubias, imprès en 1611, s'usa generalment la paraula república. Però en la veu estat, i després de l'accepció principal, que és la d'estament, s'afegeix: "En otra manera se toma por el gobierno de la persona real y de su reyno", i s'adjunten expressions com "materia de estado: todo lo que pertenece al dicho gobierno".

Per als grecs, que coneixien com a forma normal d'organització la ciutat-estat, com Atenes o Esparta, la veu estat es confonia amb la que designava la ciutat, "polis", de la qual deriva "política" com l'art i la pràctica de regir l'estat. Les formes de govern es caracteritzaven d'acord amb la seva naturalesa: podia ser monarquia (govern d'un sol), aristocràcia (govern dels nobles), o democràcia (govern del poble). L'Atenes de Pèricles es considerava una democràcia, encara que en ella només tenia dret a vot un deu per cent dels habitants de l'Àtica. El seu era, en canvi, un sistema de govern directe, en què les decisions fonamentals, com la de declarar la guerra, les prenia en assemblea el conjunt dels ciutadans amb dret a vot; no era un sistema representatiu com els moderns, en què es tria els que prenen les decisions en nom i representació de tots.

Al costat d'aquest univers fragmentat de les comunitats gregues hi havia, però, un estat de tipus molt diferent, l'Imperi Persa: una organització monàrquica que va arribar a regir un territori immens (de l'Àsia central a Núbia, i de l'Indus al Danubi) per mitjà dels sàtrapes o governadors, que procuraven que els diversos pobles units a l'imperi –sotmesos per conquesta o associats voluntàriament– paguessin tributs i proporcionessin soldats. L'Imperi Persa combinava aquesta estructura unitària amb un cert respecte per l'autonomia dels diversos pobles, les classes dominants dels quals s'integraven en la jerarquia imperial en un "pacte dinàstic" que associava els interessos del gran rei i els dels grups dirigents locals. Alexandre el Gran no va fer molt més que conservar l'estructura de l'Imperi Persa, reservant els comandaments militars als seus generals. Aquest model seria en alguna mesura el punt de partida de l'Imperi Romà, que no era tant una estructura centralitzada de poder com una federació en què els romans governaven d'acord amb les oligarquies locals, amb les quals compartien uns interessos comuns, però els deixaven una àmplia autonomia.

La societat cristiana medieval, que va heretar la concepció romana de l'estat en la forma en què l'havien reelaborat les reformes de Diocleciana i de Constantí, propugnava l'establiment d'una monarquia universal sotmesa a una cadena de poders que tenia el seu origen en Déu, de qui procedia tota autoritat, i que passava successivament pel Papa, per l'emperador i pels reis, i d'aquests als seus subordinats. En la realitat, però, aquesta cadena implicava una fragmentació de la capacitat de governar. Els poders suprems del Papa i de l'emperador no passaven de teòrics, i els reis, que eren la màxima autoritat en els seus territoris, exercien el govern per mitjà d'altres poders que els estaven teòricament subordinats, però que només es sotmetien efectivament quan la relació de forces era favorable al sobirà.

Des del punt de vista dels recursos, per exemple, el rei era poc més que un gran senyor com els altres, que vivia dels ingressos del seu "domini". Quan volia emprendre alguna acció extraordinària havia de demanar als seus súbdits que li concedessin recursos en forma de donatius o de "serveis", generalment temporals. El rei feia la seva petició a una representació de la societat en unes corts de delegats dels estaments o braços, que pactaven amb ell les concessions legals que volien a canvi dels recursos que li cedien. En el transcurs de la

Ciutat-estat

El concepte de ciutat-estat, entès com un petit estat amb base territorial i independència política, caracteritzat per estar compost per una ciutat amb un entorn econòmic i socialment integrat, en què la unitat que formen tots dos és relativament autosuficient des d'un punt de vista econòmic i es percep com ètnicament diferent d'altres sistemes semblants, s'aplica avui a llocs i moments molt diversos, des de l'antiga Xina fins a l'Amèrica precolombina.

Per la gràcia de Déu

Una idea semblant de l'origen celestial del poder era la que servia per legitimar l'Imperi Xiniès o el poder dels *gaghans* dels *khàzars*. Els sobirans es consideraven com els únics governants legítims del món i veien tots els que no se'ls sotmetien com rebels als mandats del cel.

baixa edat mitjana les necessitats de la guerra van obligar als reis a reunir cada vegada més sovint corts i parlaments (durant el segle XIV el d'Anglaterra es va convocar 151 vegades), la qual cosa va facilitar la consolidació d'un sistema representatiu, basat en les concessions polítiques fetes pels sobirans.

Aquest tipus d'estat, en què el poder estava fragmentat i on l'administració i el Tresor Públic s'identificaven amb la casa del rei i amb la seva caixa, implicava una considerable divisió de funcions: els nobles i l'Església, que rebien directament una elevada proporció dels recursos que s'obtenien dels súbdits (en forma de drets, delmes, etc.), s'encarregaven d'una part de les tasques que avui atribuïm a l'estat: la defensa del país corresponia en bona mesura als nobles, que anaven a la guerra amb els seus soldats (figura 2), i l'assistència social i l'ensenyament, a l'Església.

La caixa reial

A Anglaterra l'organisme financer central de la monarquia era, al segle XIII i en la primera meitat del XIV, el Guarda-roba real, on es conservaven els vestits i les pertinences valuoses del sobirà.

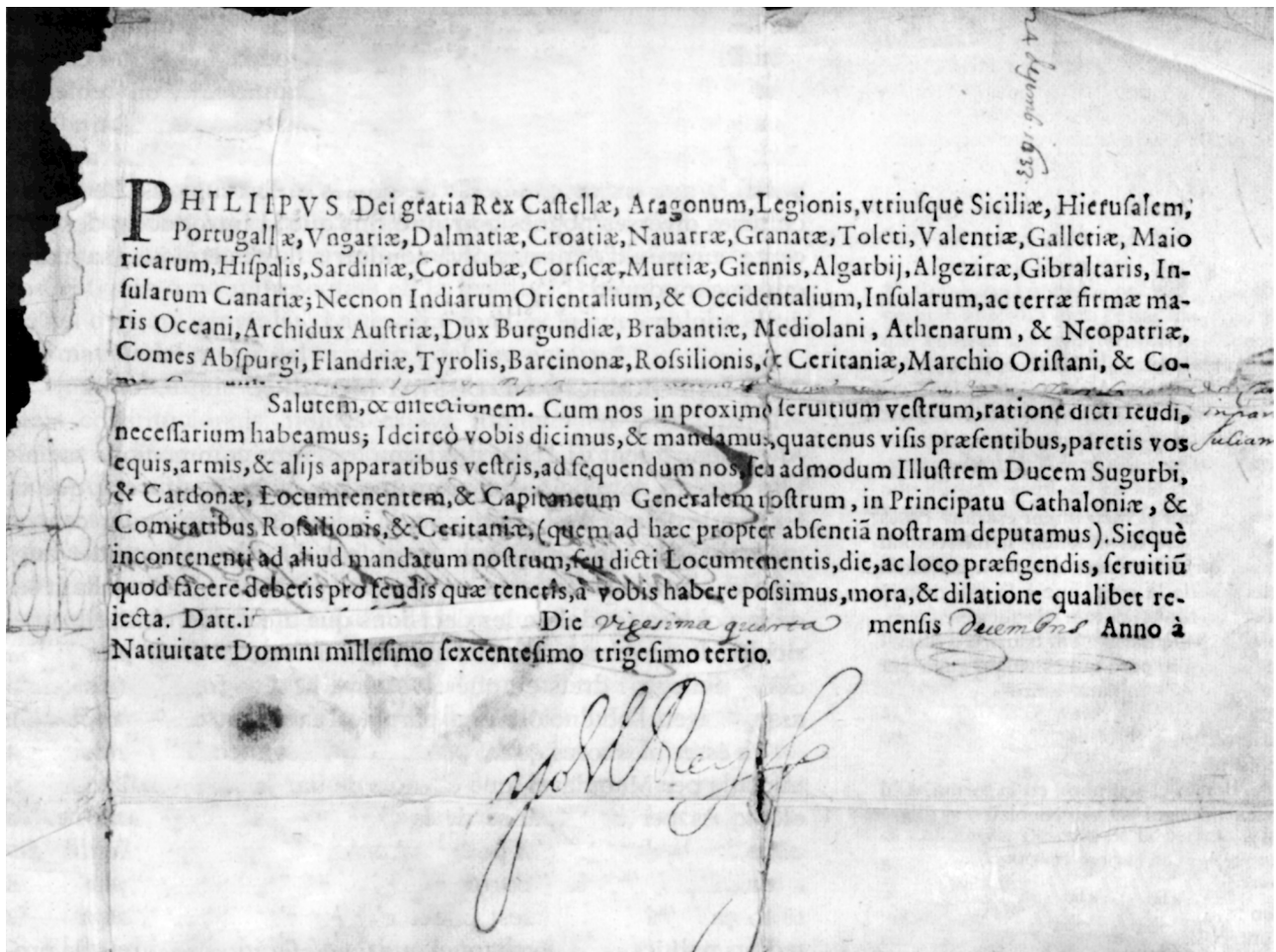

Figura 2. Com a mostra de la llarga supervivència d'aquesta idea podem veure aquest document de Felip IV, que convoca un cavaller català a anar a la guerra.

Però en l'edat mitjana va existir també una altra forma diferent d'estat, la islàmica. La identificació de religió i política que es dona a l'islam –on l'element determinant és la *shariah* o llei divina revelada i la funció de l'estat es limita a facilitar el seu compliment–, explica que el poder s'atribuís als “califes” (successors de Mahoma i comanadors dels creients), que governaven com a sobirans universals del món islàmic, amb l'auxili dels visirs en l'administració

central i dels emirs a les províncies. El califat es va mantenir, amb les dues dinasties dels omeies i els abbàssides, fins a la conquesta de Bagdad pels mongols el 1258.

Després de la desaparició del califat, l'estat islàmic es va organitzar al voltant del sultà, que exercia el poder de coerció necessari per mantenir l'estabilitat social, i que era auxiliat pels ulemes en la funció d'interpretar la *shariah*. El sultanat va arribar a la seva culminació amb l'Imperi Otomà, que es va consolidar a partir de Mehmet II (1451-1481) com una rèplica de l'Imperi Bizantí (dos dels visirs de Mehmet II pertanyien a la família imperial bizantina dels Paleòlegs). L'imperi era una monarquia hereditària basada en el poder militar, amb un exèrcit permanent format per esclaus i per nens reclutats entre les poblacions no musulmanes que, després de convertits a l'islam, integraven el nou exèrcit o *yeni cheri* (d'on surt "genísser").

Tenia una estructura administrativa ben organitzada, que combinava una institució aparentment feudal com la del "timar" amb un sistema judicial centralitzat, que aplicava conjuntament la llei islàmica (la *shariah*) i el *kanun* secular codificat pels sultans. La seva hisenda, que es confonia amb la fortuna personal del sultà, es nodria amb els ingressos de les terres del sobirà, amb els tributs que havien de pagar els membres de les comunitats no islàmiques i amb impostos indirectes diversos. Un dels aspectes més importants del sistema era que estructurava bona part de la societat en col·lectivitats (regionals, religioses o funcionals) unides per la seva lleialtat al sobirà. Els patriarques ortodox i armeni i el gran rabí jueu, per exemple, residien a Istanbul (la vella Constantinoble), on rebien la seva investidura de mans del sultà, i eren reconeguts com a caps religiosos de les seves comunitats en tot l'imperi. Aquesta estructura va fer possible que un conglomerat de pobles amb religions, llengües i cultures diverses pogués conviure fins que la introducció del concepte europeu d'estat-nació va conduir a lluites ètniques sagnants.

Califat

Els descendents dels abbàssides, refugiats a la cort dels mamelucs d'Egipte, van conservar el títol de califa sense altra funció política que la de legitimar el poder dels seus protectors, fins que Egipte va caure en mans dels turcs. Els sultans turcs no es van atribuir el títol de califa, però, fins tres-cents cinquanta anys més tard, al segle XVIII, al·legant llavors que l'últim descendent dels abbàssides, al-Muttawakkil III, l'havia cedit en morir al sultà Selim I. El califat va ser abolit en 1924, en crear-se el nou estat laic de Turquia. El van reivindicar després, sense cap efecte pràctic, altres sobirans, com el rei de Transjordània, basant-se en la seva ascendència tribal, ja que un hadit o dita de Mahoma deia que només podien governar i ser califes els membres de la tribu dels quraishitas, que era la del profeta.

El "timar"

Aquesta institució implicava la concessió dels ingressos d'un territori a canvi de servei militar. Però, a diferència del que passava amb el feu europeu, no era hereditari, no tenia capacitat judicial, ni implicava la subjecció dels camperols, que eren lliures. La propietat de l'estat restava, a més, dominant.

2. La formació de l'estat modern

Al començament de l'edat moderna les grans commocions socials i les guerres de religió van crear una situació d'inseguretat que va fer sentir a les classes dirigents la necessitat d'un poder central més fort. Les monarquies de l'occident d'Europa van augmentar llavors les seves atribucions polítiques, retallant les de la noblesa feudal pel que fa al nivell superior del govern de l'estat, però deixant que els seus membres seguissin gaudint plenament dels privilegis i drets que els asseguraven l'obtenció de una part de l'excedent dels camperols.

Va ser llavors quan, partint de la nova teoria laica de l'estat iniciada per Maquiavel, que deixava de banda les formulacions teològiques per ocupar-se de la pràctica real del govern, es va enunciar la doctrina del poder absolut dels monarques, fent-la derivar del principi de dret romà que sostenia que "el que plau al rei té força de llei". D'aquest poder absolut s'exceptuava, segons els teòrics polítics de l'època, tot el que es referia als drets de propietat, ja que només els dèspotes i tirans podien envair aquest terreny. Més endavant, al segle XVII, Thomas Hobbes legitimaria –a *Leviathan* (1651)– el poder absolut com a derivat d'un contracte social que els homes haurien fet amb els sobirans per preservar les seves vides.

La suposició que "l'estat modern" hagi sorgit amb les monarquies absolutes dels segles XVI al XVII és discutible. Per començar, aquestes monarquies no acostumaven a tenir molt poder efectiu sobre el conjunt dels seus súbdits. Vicens Vives va assenyalar que en els estats dels segles XVI i XVII es podien distingir tres zones estratificades de poder. "La més àmplia de totes correspon al govern directe de les masses camperoles pels delegats dels propietaris jurisdiccionals"; la monarquia absoluta només va obtenir "l'acatament dels grans senyors i dels propietaris eclesiàstics a canvi del reconeixement previ d'aquesta jurisdicció particularista". La segona zona la "forma el grup de les jurisdiccions autònomes dins de l'àmbit reservat a l'autoritat directa del príncep. Correspon als cossos, organismes i col·legis privilegiats... El príncep no disposa dels diners, de la milícia i de la justícia sinó a través o mitjançant l'aquiescència d'aquests cossos, estiguin o no representats en la institució de les corts, parlaments o estats generals". La tercera és la que engloba el nivell mateix del poder del príncep i del seu entorn.

Una monarquia de dret diví, com ho eren totes abans dels règims constitucionals, només estava limitada en teoria per l'existència d'unes regles –generals, com la del respecte a la propietat dels súbdits, que ja hem esmentat, al costat d'altres més concretes, pactades amb les institucions representatives i que tenien força de llei–, però ho estava sobretot, en la pràctica, per la seva força real. Hi havia llocs, com a Castella, on la monarquia havia aconseguit afeblir el poder de les corts i legislava directament (encara que havia de seguir

Maquiavel i el govern real

"Essent el meu intent escriure coses útils als qui les escolten, m'ha semblat més convenient anar directament a la veritat efectiva de la cosa, que a la imaginació d'ella." Molts parlen d'aquestes coses, afegeix Maquiavel, com haurien de ser, i no com són, però qui es vulgui guiar per una regla semblant anirà a la ruïna. Aquest realisme ha fet que se l'acusi hipòcritament de falta d'escrúpols i de mala fe (els anglesos, per exemple, donen el seu nom, en la forma de "Old Nick", és a dir "el vell Nicolau", al diable).

Hobbes i el pacte de la por

Hobbes sosté que tots els homes volen tenir poder, ja que aquest els garanteix la capacitat d'adquirir nous béns i assegurar els que tenen contra les apetències dels altres. Aquesta situació els portaria a una guerra perpètua de tots contra tots, que és l'estat de naturalesa de la humanitat. Per evitar el perill de mort que implicaria aquesta guerra, els homes fan un pacte que garanteix el respecte dels drets de cada un, cosa que només es pot fer transferint l'autoritat a un poder per sobre d'ells que faci observar l'acordat. D'aquí neix la necessitat de l'estat i la justificació del seu poder. "La por a la mort –diu Leo Strauss en el seu estudi sobre el pensament de Hobbes– és l'origen de la llei i de l'estat. Aquesta por és mútua, és a dir, és la por que cada home té de tot altre home com el seu possible assassí".

fent concessions per a l'obtenció d'alguns tributs, com els *millones*). En altres casos, com a França, el rei havia pogut imposar la seva administració directa a algunes províncies, però havia de tolerar en altres la continuïtat de les corts i dels privilegis. A Anglaterra, en canvi, la confrontació entre la monarquia i el parlament la va guanyar aquest en el segle XVII, i es van poder assentar els principis d'un govern representatiu que permetia que els grups vinculats als interessos econòmics dominants negociessin els seus problemes al parlament i imposessin una seguretat en el manteniment de les lleis que va afavorir la inversió i, en conseqüència, el creixement econòmic modern.

Però ni tan sols on els sobirans legislaven personalment sense cap oposició es pot dir que tinguessin un poder absolut, ja que, en no disposar d'una administració adequada, no tenien capacitat per controlar el territori molt més enllà de la cort. De la Corona de Castella s'ha dit que era "una federació de municipis". En tot cas era, com tota monarquia absoluta, una federació de poders. L'exemple extrem d'això era Polònia, qualificada habitualment com una "república de nobles", on la corona no era hereditària sinó electiva, i el poder estava de fet en mans dels senyors feudals, alguns dels quals eren molt més rics i poderosos que el rei.

Pierre Goubert ens mostra la realitat del poder monàrquic suposadament absolut a la França de Lluís XIV, en què gairebé totes les províncies tenien els seus privilegis i seguien els seus propis costums jurídics, als quals s'afegien els drets i privilegis de diversos grups socials (figura 3).

"Les ordres venien de Versalles a la velocitat màxima d'un cavall al trot, i depenia de les autoritats locals, i sobretot dels capellans, que es donessin a conèixer als seus administrats en la llengua del lloc, que en dos de cada tres casos no era el francès. El poble, a més, vivia segons les seves tradicions ancestrals i locals, que assumien que havia existit una edat d'or en el passat, i patia mal tota novetat, vista sovint com escandalosa, si no impia. Finalment, amb la seva llarga experiència, aquest poble desconfiat, des del moment mateix en què se sentia amenaçat per una nova càrrega, buscava els mitjans més hàbils per salvar-se d'ella: la passivitat, la ignorància simulada, el silenci i el frau".

Locke i el nou contracte social

A aquesta forma de govern li correspondria una altra teoria del contracte social, la de John Locke, que, en els *Dos tractats sobre el govern civil* (1690), sosté que els homes vivien en pau en l'estat de naturalesa, però que van acceptar sotmetre les seves llibertats individuals a un poder superior per protegir les seves propietats. "La finalitat màxima i principal que busquen els homes en reunir-se en estats o comunitats, sotmetent-se a un govern, és la de salvaguardar els seus béns." Però aquest contracte, a diferència del de Hobbes, tenia uns límits: l'estat establert per salvaguardar les llibertats i el benestar dels súbdits no podia atemptar contra ells; per aquesta raó havia de ser regulat i controlat pels representants del poble.

Figura 3. Mapa que mostra les diverses modalitats en la percepció d'un tribut, la "gabella", a la França de 1789.

Una de les conseqüències més greus de la debilitat del poder estatal era la que es referia a la hisenda. El període que va de 1689 a 1815 ha estat qualificat com "la segona guerra dels Cent Anys" per la freqüència i la importància dels conflictes armats entre els països europeus. La guerra, per altra banda, s'havia fet més cara, de manera que a mitjan segle XVIII la despesa militar directa i indirecta de les monarquies absolutes arribaria a ser més del 75 per cent del total de la despesa estatal. La necessitat de fer front a aquesta càrrega econòmica obligava, per una banda, a augmentar la pressió tributària i, per altra, a organitzar una estructura eficaç d'hisenda, que no només fos capaç de recaptar els ingressos ordinaris, sinó que pogués obtenir altres extraordinaris per mitjà del deute públic quan fossin necessaris. En aquest terreny de la hisenda, els estats que havien conservat i modernitzat els seus mecanismes representatius, com passava a Holanda i sobretot a Anglaterra, van actuar amb molta més eficàcia que les monarquies absolutes, com França o Espanya, que van fracassar per complet.

El fracàs de les monarquies absolutes

Les monarquies absolutes no van aconseguir fer contribuir els privilegiats, del suport dels quals depenien políticament. Això les obligava a fer caure les càrregues sobre la massa dels camperols, i creava les condicions per a la seva revolta. Van fallar també en el terreny, decisiu per al finançament d'una guerra, de l'obtenció de crèdit. Una hisenda controlada per un parlament on estaven representats els interessos econòmics dominants, com eren els d'Holanda i Anglaterra, oferia més garanties als tenidors de deute públic que les dels sobirans absoluts, que quan es veien en dificultats suspensien els pagaments i defraudaven els seus creditors.

La incapacitat per part d'aquestes monarquies absolutes d'adaptar-se a les exigències polítiques, financeres i militars dels nous temps les va portar a la seva ruïna. Esclafada per la seva situació financera, i pel rebuig dels estaments a acceptar noves càrregues sense un canvi polític substancial, la monarquia francesa es va enfonsar en 1789, amb la Revolució, i va deixar pas a un estat representatiu de tipus modern que va prendre la forma d'un estat-nació. La monarquia espanyola seguiria el mateix camí durant la primera meitat del segle XIX, forçada de la mateixa manera per la seva crisi financera. En canvi, altres països europeus, com Prússia, havent après la lliçó, van fer una espècie de revolució controlada des de dalt que els va permetre transformar-se en estats-nació, conservant el més possible del vell ordre social.

Les societats europees de l'Antic Règim funcionaven dins d'unes estructures de poder que se superposaven i s'entrecruaven, i que regulaven la vida de la gent no tant per la força com pel consentiment col·lectiu: per l'acceptació general d'un ordre de coses que la majoria considerava just. Aquest ordre de coses no es referia tan sols a la relació entre governants i governats, sinó també a la subordinació que existia a l'interior de la família (entre homes i dones o entre pares i fills), a les normes comunitàries de la societat camperola, a la reglamentació del treball dins dels gremis, etc. En cadascuna d'aquestes regulacions hi havia alhora elements de subordinació i de reciprocitat, que és el que explica que la seva acceptació resultés més fàcil.

Aquest sistema de relacions interdependents, que no es pot reduir a la teòrica cadena lineal en què tota autoritat emana del rei, seria de la major importància. En els llocs en què va ser possible que es desenvolupessin les formes d'associació "horitzontals" dels ciutadans (gremis, societats d'ofici, d'ajuda mútua, culturals, etc.) i es va reforçar el teixit de la societat civil, les institucions de govern local van resistir les pressions de la monarquia absoluta i es va poder assentar i consolidar l'estat representatiu. Per contra, on dominaven les relacions verticals de jerarquia i deferència, el teixit de la societat civil va resultar més feble, l'absolutisme monàrquic va aconseguir imposar-se, i les formes polítiques representatives van trigar molt més a aparèixer i el seu assentament va resultar difícil i precari.

Rousseau i el contracte social republicà

Un estat que corresponia a la nova teoria del contracte social republicà que havia exposat Jean-Jacques Rousseau a *Du Contrat social* (1762). El pacte no s'establia en aquest cas, com en Hobbes i en Locke, entre la societat i el sobirà, sinó entre els membres mateixos de la societat, que acordaven: "Cada un de nosaltres posa en comú la seva persona i tot el seu poder sota la suprema direcció de la voluntat general, i nosaltres rebem corporativament a cada membre com a part indivisible del tot".

La revolta com a protesta

La revolta es produïa, per tant, quan els membres d'aquestes societats consideraven que s'havien vulnerat les regles del pacte social.

3. La nació

Si aclarir què és l'estat resulta difícil, definir la nació ho és encara més, com ho demostra el fet que s'hagi dedicat a aquest tema una bibliografia tan immensa com insatisfactòria, que augmenta cada dia amb algun llibre que exposa una nova teoria o sintetitza les velles.

Molt sovint es confon la nació amb l'estat. A l'*Encyclopédie* trobem aquesta definició de "nació": "mot col·lectiu que s'usa per expressar una considerable quantitat de gent que habita una extensió de país, tancada dins de certs límits i que obeeix el mateix govern", uns termes que implicarien identificar-la amb l'estat.

En una enciclopèdia actual de les ciències socials se'ns dona la definició de nacionalisme, però no la de nació, amb l'argument que "hi ha moltes dificultats per especificar què és una nació", tasca en què l'autor es conforma amb les següents vaguetats: "una certa cultura comuna és indispensable i una llengua compartida, molt desitjable". La qüestió de la llengua l'havia assenyalat ja Turgot en 1751, en sostenir que un estat era un conjunt d'homes reunits sota un mateix govern, i una nació, una reunió d'homes que comparteixen una mateixa llengua materna. Però a Suïssa hi ha quatre llengües. I els països americans parlen les de les metròpolis de les quals es van independitzar i no les originals de les comunitats natives.

Si resulta difícil entendre què és "nació", no costa en canvi identificar el "nacionalisme". De fet, Gellner sosté que és el nacionalisme el que produeix la nació: o sigui que el substantiu és el nacionalisme i la nació és una conseqüència del mateix. James Anderson ha escrit: "El nacionalisme és una de les forces més poderoses del món modern i una de les més problemàtiques. Com un camaleó, canvia la seva complexió per ajustar-se a entorns polítics molt diferents." El nacionalisme és, efectivament, una força que neix de l'adhesió dels homes a una idea. Però una força és, en principi, neutral: no és ni bona ni dolenta. Que sigui una cosa o una altra depèn de la finalitat a la qual s'apliqui; és com un martell, que pot usar-se com una eina per a construir o com una arma per a matar. Del nacionalisme naixia l'impuls que va portar els serbis a oprimir bosnians o kosovars, però va ser també la força que va inspirar les guerres d'alliberament a Algèria o del Vietnam. Són objectius diferents per a una mateixa força: tasques diferents per a una mateixa eina.

Una altra confusió freqüent és la que identifica el "nacionalisme", que implica una voluntat de participació de l'individu en els projectes d'activitat col·lectiva del grup, amb el "patriotisme", que és un sentiment primari de lleialtat al grup,

que sol manifestar-se en la defensa del seu prestigi en relació amb altres, i que en el passat podia centrar-se en la figura del rei com a cap de la nació en la lluita contra els estrangers.

Hi ha visions ètniques de l'origen de les nacions. I és evident que hi ha casos en què l'ètnia pot proporcionar el fonamental d'una consciència nacional, com ha passat en molts pobles colonitzats (però en alguns casos els independitzats no eren d'una mateixa ètnia, com va passar a Sri Lanka o a Ruanda, amb la conseqüència, en ambdós casos, de sagnants guerres civils). Hi ha el perill, a més, que aquesta visió ètnica degeneri en racisme, com passa sovint (figura 4).

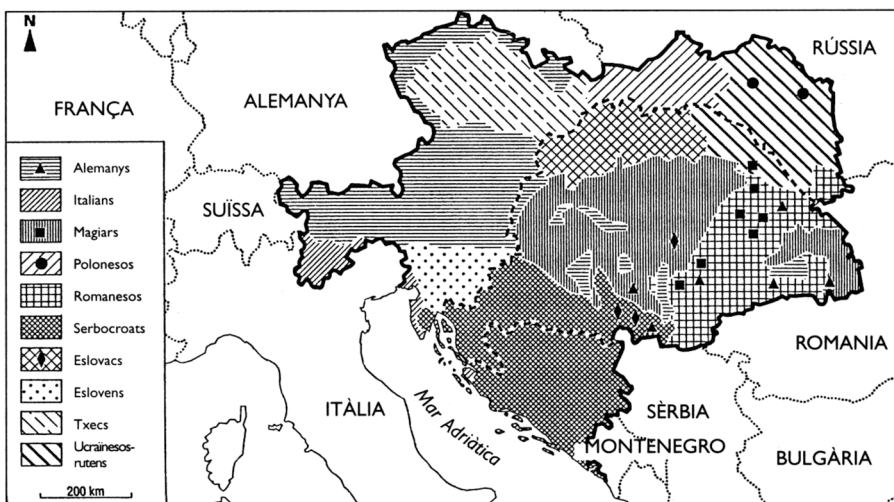

Figura 4. Les nacionalitats a l'Imperi Austrohongarès en 1914. Bona part dels conflictes actuals de l'Europa central de l'est, que s'utilitzen per a condemnar el nacionalisme, han nascut dels errors que van cometre els polítics vencedors de la Primera Guerra Mundial en dibuixar un mapa de noves nacions europees de base ètnica, que va provocar des del primer moment guerres i desplaçaments de població, en comptes d'inspirar-se en models de nació pluriètnica, que havien estat els dominants en la cultura de l'Europa oriental.

Es considera en general que l'existència d'un passat cultural compartit –la llengua, els costums, una visió comuna de la història– és una condició necessària per a la nacionalitat. Però aquests signes d'identificació són “històrics”: han nascut d'una evolució i poden canviar, desaparèixer o recuperar-se en determinats moments. La recuperació de les llengües de l'Europa central i oriental al segle XIX va ser conseqüència d'un impuls polític nacionalista, que no les va crear, però les va fer renéixer i va orientar el seu desenvolupament.

Que aquest substrat cultural sigui contingent no vol dir que no tingui importància. Quan es diu que la nació és un invent modern, posterior a la Revolució Francesa, s'està confonent amb l'estat-nació. La nació és un fenomen més antic i més complex. Neix d'uns elements culturals que solen ser molt anteriors, i de la història, entesa com el resultat d'una evolució acumulada (una tradició política, una especialització del treball, uns comportaments demogràfics, una opció religiosa, etc.), que es reflecteix en les realitats socials que envolten els homes. Pierre Vilar parla “els fets estructurals: geografia, ús social de la llengua, continuïtat dels contactes interns, sense els quals una nacionalitat no podria renéixer; és impossible fer que reneixi l'inexistent”.

La recuperació de les llengües de l'Europa central i oriental

El comte István Széchenyi era un noble il·lustrat que no va parlar l'hongarès fins que cap a 1820 va descobrir la realitat del seu país i va ser el primer membre de la dieta de Pressburg que va utilitzar la llengua hongaresa en ella, en lloc del llatí, que era l'idioma polític oficial. La unificació de les llengües dels eslaus del sud, d'altra banda, va deure molt a l'acció d'un serbi i de tres croats que el 1850 van signar a Viena un acord per unificar la llengua i l'ortografia serbocroates, amb l'única particularitat que els serbis escriurien en alfabet ciríl·lic i els croats en alfabet llatí. El procés, que va exigir que els croats adoptessin com a llengua estàndard literària un dialecte parlat també pels serbis, tenia uns mòbils clarament polítics.

Tot això forma la matèria sobre la qual es pot edificar una consciència nacional, però no n'hi ha prou perquè aparegui. Cal que una col·lectivitat reivindiqui aquests trets d'identitat, que moltes han oblidat per complet, i això succeeix quan un conjunt prou gran dels seus membres sent que val la pena recuperar aquests signes distintius, que els uneixen entre si i els separen i diferencien d'altres, perquè tenen un projecte col·lectiu: el programa de construcció d'una societat que el grup creu que només pot realitzar amb la seva llibertat i iniciativa.

L'exemple dels països llatinoamericans és significatiu. Van néixer sobre fronteres que no eren històriques i no solament no volien reivindicar el passat dels pobles colonitzats, cosa que hauria pogut conduir a una divisió entre els nadius i els descendents dels conqueridors, sinó que es proposaven crear noves solidaritats col·lectives. Naixien sense una llengua ni una cultura pròpies, ja que les compartien amb els seus dominadors. Però tenien un projecte polític que només podien realitzar independitzant-se de la metròpoli i es van veure obligats a reforçar el seu nacionalisme, recent i gairebé inventat, per assimilar les grans masses d'immigrants de diversos països europeus que van acudir posteriorment a aquestes terres i que ho feien amb el desig d'integrar-se en la seva nacionalitat.

La nació neix d'una voluntat col·lectiva: hi ha nació quan un grup prou nombrosos d'homes i dones decideixen que ells formen una nació, que creuen tenir trets en comú que els fan semblants entre si i els diferencien d'altres (pot haver-hi, per tant, col·lectius que, tot i tenir un origen comú, estiguin dividits per la seva consciència nacional). Per a Lucien Febvre l'estat és una "màquina" que no té altre objecte que fer els seus fins, normalment per la força, mentre que la nació és "la presa de consciència d'un passat tradicional per part de grups reunits, de grat o per força, en un mateix marc i que experimenten l'acció cohesionadora quotidiana de la vida en comú".

4. L'estat-nació

De la commoció de la Revolució Francesa va sortir un nou model d'estat que recollia i modernitzava els principis dels sistemes representatius, amb una constitució escrita que definia les regles del joc polític (els anglesos, que van arribar abans a la consolidació de la representativitat, no tenen encara avui una constitució escrita).

El tret més important d'aquesta nova forma d'estat era el fet que s'identificava amb la nació i basava el pacte social en la pertinença del conjunt dels seus membres a una col·lectivitat amb una cultura, una història i una llengua comunes. Per evitar les confusions que crea la identificació de l'estat-nació amb la nació convé veure com ha nascut.

No es tracta del resultat de l'actuació d'un grup d'homes que, sentint-se membres d'una nació comuna, han construït un estat. En general ha passat a l'inrevés. Són els vells estats de l'absolutisme els que, en veure erosionar el consens de les monarquies d'origen diví en què es fonamentaven, van optar per transformar-se, convertint-se en nacions. Per aquesta raó els estats-nació de l'Europa contemporània han nascut en la majoria dels casos sobre les fronteres de les velles monarquies que amalgamaven nacions diferents, les personalitats de les quals han estat homogeneïtzades en una consciència unitària cultural predicada i imposada des de dalt en un procés d'etnogènesi.

En la nova societat "nacional" els homes, que s'han convertit en iguals davant la llei, deixen de definir-se pel fet de ser súbdits d'un sobirà –súbdits que, en el passat, canviaven d'una forma de territorialitat a una altra en funció dels casaments, els tractats o les herències dels sobirans– per ser membres iguals d'una col·lectivitat de ciutadans "eterna", perquè es dona per segur que es basa en la història.

Per reforçar aquest sentit d'identitat es van inventar els himnes “nacionals”, les banderes (que fins llavors només tenien una finalitat militar), i tota la retòrica del patriotisme: en el *Diccionario* de l'Academia Española de 1791 “patria” només significava “el lloc, ciutat o país en què s'ha nascut”. El nou sentit no apareix fins a 1884, quan no solament es parla de la pàtria com a nació, sinó de llengua nacional, que és l'oficial d'un país, essent les altres qualificades de dialectes, no per raons filològiques sinó per una definició política.

Passar de la vella a la nova consciència, de súbdit d'un rei a ciutadà d'una nació, no era difícil en els casos en què l'estat coincidia amb un marc cultural relativament homogeni, com a Portugal, Holanda o Dinamarca. Però en els altres casos, que són la majoria, es donaven dues situacions diferents: la dels estats plurinacionals i la de les nacions sense estat.

Quan un estat plurinacional, com eren la majoria dels europeus, volia transformar-se en nació, havia de “fabricar” una nacionalitat englobant que correspongués als límits de l'estat –basant-se normalment en els elements que li aportava la del grup ètnic dominant en ell–, i s'esforçava a convèncer el conjunt dels ciutadans que aquesta nació era la de tots plegats. A Gran Bretanya aquest procés d'assimilació es va produir des de començaments del segle XVIII respecte d'Escòcia, gràcies al fet que el sistema parlamentari va permetre unificar els interessos dels grups dominants i va facilitar l'absorció de les classes superiors escoceses, incorporades al parlament britànic (a finals del segle XVIII el gaèlic havia deixat pràcticament de parlar-se a Escòcia). Va ser precisament un escocès, James Thomson, qui en 1740 va escriure el que possiblement sigui el primer himne patriòtic modern, el *Rule Britannia*.

França, en canvi, va haver de forçar el procés després de la Revolució de 1789, construint una nació francesa que coincidís amb els límits del territori heretat de la monarquia (l'hexàgon), sobre la base de perseguir les llengües locals per imposar el francès, fer una divisió provincial que trencava els vells marcs històrics, i inventar una sèrie de mites de la nació francesa (Clodoveu, Joana d'Arc, etc.). Però un país no es fa només amb centralització administrativa i mites. La nació francesa es va construir sobretot amb un projecte polític complex i ambiciós: amb l'articulació dels interessos dels grups dominants, amb el reforç dels vincles econòmics dins d'un mercat interior (“nacional”) i amb un gran esforç d'educació realitzat per l'escola pública.

A Espanya, en canvi, els governs del segle XIX no van ser capaços de formular un projecte col·lectiu que unifiqués els interessos dels seus grups dominants. El model industrialitzador dels catalans, i més endavant dels bascos, contrastava amb el projecte dels exportadors de productes agrícoles que dominaven els òrgans polítics de l'estat. Tampoc es va fer un esforç suficient de nacionalització cultural a través de l'escola pública. Els governants es van acontentar

Les banderes

El seu ús principal era a la guerra naval amb la finalitat de distingir els vaixells amics dels enemics. Al segle XVIII hi havia cinc estats europeus regits per membres de la família dels Borbó. Tots tenien en comú una bandera blanca amb l'escut corresponent a cada branca de la família, és a dir, amb molt petites diferències, que només es podien advertir observant amb deteniment els quaters de l'escut, una operació que solia ser difícil des d'una embarcació situada a una certa distància. Aquesta raó va moure a Carles III d'Espanya a escollir un disseny de colors contrastats, que al principi serviria només per a la identificació naval i que més endavant, en 1843, es va convertir en la bandera oficial espanyola.

amb centralitzar el govern i utilitzar la Guàrdia Civil –l'exèrcit en casos extrems– per tal de mantenir l'ordre social. Els preocupava més reforçar l'estat que construir la nació.

El cas més singular és potser el de Suïssa, que no es va consolidar com a estat-nació fins a finals del segle XIX. Els inicis de la seva unificació parteixen d'un tractat signat en 1848 entre 25 nacions sobiranes que van començar creant el franc federal, suprimint fronteres interiors i unificant els seus sistemes postals (excepte l'estat de Schaffhausen, que va preferir seguir unit als sistemes de correus privats alemanys). En 1874 va haver de crear un exèrcit per evitar que francesos i alemanys circulessin lliurement pel seu territori. I el 1891 es van inventar uns antecedents independentistes de 1291, per tal de poder celebrar un centenari, i van associar-hi el mite del ballaster Guillem Tell.

Itàlia era, en canvi, una nació sense estat (o, més ben dit, amb massa estats). La unitat era una reivindicació àmpliament compartida, reforçada per l'hostilitat respecte dels poders estrangers que controlaven bona part del territori. La unificació política del Regne d'Itàlia, basada en una aliança oportunista dels latifundistes del sud amb els industrials del nord, mostra encara avui, però, la precarietat de la seva fonamentació, a causa de les diferències que existien entre un nord amb un societat civil forta, basada en solidaritats horitzontals, i un sud de jerarquies verticals que ha passat de l'absolutisme a la màfia i al caciquisme.

Tenim, d'altra banda, els casos de nacions sotmeses a un estat forà que aspiren a construir-ne un de propi. La interpretació de Hroch, basada en la història dels moviments nacionalistes centreeuropeus dels segles XIX i XX, sosté que el despertar nacionalista es produeix en tres fases: en la primera uns grups intel·lectuals s'interessen per la vella cultura, la història i les tradicions de la nació; en la segona ja no s'acontenten amb estudiar-la, sinó que comencen a difondre la cultura nacional entre la població, i en la tercera el resultat és una agitació nacionalista de masses. És discutible, però, que aquest model tingui una validesa general.

Un dels problemes més greus que ha creat una mala comprensió de la naturalesa i gènesi de l'estat-nació ha estat el que ha causat l'aplicació precipitada del model, que havia sorgit a l'Europa occidental en unes condicions d'assimilació política prèvia que van facilitar la "compactació" de les nacionalitats preexistents, a països com els dels Balcans i de l'est d'Europa, on la barreja de pobles en un mateix territori –que és possiblement l'estat "natural" de les societats– va fer impossible, o molt difícil, la etnogènesi en uns estats fabricats artificialment després de la Primera Guerra Mundial. El fracassat intent de crear una nació iugoslava, "serbianitzant" a la força a croats, eslovens, bosnians, macedonis i kosovars, és una mostra eloqüent de les conseqüències d'aquest error.

Dibuixar el món

Keynes ens ha descrit l'espectacle dels estadistes reunits a la conferència de París de 1919 marxant de quatre grapes sobre enormes mapes, intentant posar fronteres en regions de les quals ni tan sols havien sentit parlar.

5. Autonomia de l'estat i corrupció

Hi ha dos aspectes de l'estat-nació que convé examinar: el de l'autonomia de l'estat i el de la igualtat política dels ciutadans. Qualificar l'estat "d'autònom" vol dir que se suposa que és una entitat neutral, sense implicacions en els interessos de cap grup social concret: un àrbitre per damunt de tots. Els textos legals es presenten habitualment com a decisions dictades pels governants sense altra preocupació que la d'aconseguir el benefici del conjunt dels ciutadans, o almenys el del major nombre possible d'ells. Però la realitat mostra que no sempre és així. L'estat parla en nom de tots, però serveix moltes vegades els interessos de determinats grups socials i en perjudica d'altres. I acostuma a passar que els beneficiaris de la seva actuació siguin les classes dominants, o bé perquè els membres de la "classe política" comparteixen els seus interessos, o almenys la seva visió del món; o perquè no s'atreveixen a enfrontar-s'hi. Això ha conduït a una visió crítica de l'estat com una trampa al servei dels grups dominants.

Parlem en primer lloc de la corrupció. En les històries de les institucions medievals o en els estudis sobre la venda de càrrecs de les monarquies absolutes no s'acostuma a trobar la paraula "corrupció". Els negocis que els particulars feien a costa del país i de la corona semblaven llavors lícits: a l'Anglaterra del segle XVII es considerava normal pagar un jutge perquè accelerés un procés o comprar un càrrec al que l'ocupava anteriorment (no al sobirà).

La corrupció sembla teòricament incompatible amb els principis que legitimen l'estat-nació, però el manteniment de l'autonomia no sempre resulta possible. El periòdic de la Trilateral deia en 1976 que les funcions de l'estat eren "la promoció externa i interna dels interessos bàsics del mode de producció dominant i el manteniment de l'harmonia social". Aquests dos objectius tenen molt de contradictori, de manera que la necessitat de mantenir la pau social porta normalment a ocultar al gran públic els biaixos polítics que es fan en benefici de determinats grups, justificats com a necessaris per afavorir "els interessos bàsics del mode de producció dominant".

Aquesta interferència entre el públic i el privat és vista com una cosa normal pels grups dominants. Referint-se a la corrupció, un estudi recent del Banc Mundial sosté que n'hi ha de dos tipus: la normal i acceptable, en què, segons les paraules d'un empresari "pagues el preu acordat i obtens el que vols", i aquella altra, totalment inacceptable, en què no tens cap seguretat de rebre el favor o servei pel que has pagat.

El segon aspecte a considerar és el de la igualtat política. El principi bàsic de l'estat-nació s'identificava amb el programa de les revolucions liberals: llibertat, igualtat i propietat. Però el fet de considerar la propietat com la base

de l'ordenament social feia il·lusòria la igualtat i limitava la llibertat, ja que s'acabaria decidint que la possessió de propietat era una condició necessària per gaudir de la plenitud dels drets polítics.

Per participar en el procés electoral, com a candidat o com a votant, s'havien d'acreditar uns mínims de fortuna. Fins a 1850 en la majoria dels països europeus no podia votar més enllà d'un 5 a 6 per cent de la població; en 1885 tan sols un 9 per cent dels britànics podia votar (era, més o menys, la mateixa proporció que a l'Atenes clàssica). Fins al segle XX, a més, el vot els va ser negat sistemàticament a les dones.

La por al sufragi universal va fer que es proposessin formes alternatives d'organització del vot, com el de les democràcies anomenades "orgàniques", que no acceptaven el vot individual del ciutadà, sinó que volien fer-lo passar per filtres diversos que permetessin controlar-lo. Resultava molt més eficaç, però, mantenir la il·lusió del sufragi universal i falsejar els resultats electorals. La corrupció electoral ha estat eliminada dels estats democràtics a mesura que augmentava la consciència dels electors, d'una banda, i que, de l'altra, el joc polític anava passant a les mans de grans partits, que no podrien actuar amb possibilitats d'èxit si s'enfrontessin obertament a l'ordre establert.

Els protagonistes de la vida parlamentària han estat sempre els partits polítics. Nascuts com a simples agrupacions de candidats que es presentaven individualment als electors, van anar constituint-se gradualment en organitzacions amb afiliats, programes aprovats col·lectivament i una direcció elegida pels afiliats. Al segle XIX i en les primeres dècades del XX els partits espanyols eren encara simples agrupacions de notables, sense organització. El primer partit "modern" va ser el PSOE, que seria l'únic que adoptés les noves formes organitzatives abans de la segona república espanyola.

L'evolució de les eleccions en les dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial, amb la gran importància que han adquirit els mitjans de comunicació social com a elements de formació d'opinió, ha canviat les coses. Cap partit que no tingui un ampli suport d'aquests mitjans (premsa, ràdio i, sobretot, televisió) pot esperar aconseguir resultats satisfactoris en les eleccions. I aquests mitjans de comunicació estan condicionats pel fet de pertànyer a empreses privades que representen els interessos econòmics dominants, i de dependre per a la seva subsistència de la publicitat d'altres empreses similars. Els partits tradicionals han perdut contacte amb les seves bases i han deixat d'expressar les opinions i els interessos de sectors socials ben definits: els seus aparells s'han professionalitzat, les afiliacions han disminuït en nombre i els seus dirigents intenten captar els vots adaptant els seus missatges, poc diferenciats pel que fa als aspectes essencials que abans els enfrontaven, als interessos socials dominants. El creixement de diverses formes d'organitzacions socials (les ONG, les associacions de veïns, les organitzacions de barri, etc.), tolerades perquè

Manipulació de les eleccions

A l'Espanya de finals del segle XIX i principis del XX s'usaven procediments elementals i grolleros de manipulació de les eleccions, com la compra de vots, la intimidació dels votants, el recurs d'introduir en el cens als morts dels cementiris (que sempre donaven suport al govern) o la falsificació de les actes (la "tupinada"). Hi ha hagut països on, en ple segle XX, l'adulteració s'ha practicat encara de forma més eficaç: a Nicaragua el general Somoza va deixar en una ocasió votar en llibertat i, un cop escrutats els vots, va atribuir al candidat que ell patrocinava els que havia rebut l'opositor (que eren molts més) i va assignar a aquest els del seu candidat.

La desconexió dels votants

El resultat d'aquesta desconexió és la falta d'interès d'uns votants que no se senten representats pels candidats. A les eleccions nacionals nord-americanes de 1994 va votar un 44,6 per cent dels que podien fer-ho. Però amb la particularitat que els ciutadans amb ingressos superiors als 50.000 dòlars, ho van fer en una proporció del 60,1 per cent, els negres, del 36 per cent, i els "hispanics", del 19 per cent. El sistema polític nord-americà s'ha pogut descriure com una organització dividida en dues parts, que s'ocupa del fet que els diners dels impostos vagin a mans dels contractistes, que retornen una part del que reben en forma de contribucions a les campanyes.

no participen en el joc electoral de manera directa, revela que els ciutadans han sentit la necessitat de crear noves formes organitzatives que expressin les necessitats i les reivindicacions col·lectives que els partits no atenen.

6. Imperis i colònies

L'estadi superior de l'estat-nació modern ha estat l'imperi, entès no ja com una reunió de territoris sota un mateix domini personal, com eren els imperis del passat, sinó com un projecte destinat a afavorir el creixement econòmic de la metròpoli amb l'explotació d'unes colònies que la proveeixen de matèries primeres i consumeixen les seves manufactures. La història d'aquest imperia- lisme modern es desenvolupa en el segle que va de 1850 a 1950, i la seva edat d'or se situa entre 1880 i 1914.

L'exemple britànic, en què la industrialització va semblar rebre un fort suport gràcies al fet de disposar del mercat de l'Índia, i que va veure prosperar grans colònies de població a Amèrica (Canadà) i Oceania (Austràlia, Nova Zelanda), va servir d'estímul a altres països europeus per fundar els seus propis imperis. França el va construir a l'Àfrica i al sud-est asiàtic (Indoxina), Holanda comp- tava sobretot amb les illes de les Índies orientals (l'actual Indonèsia), Bèlgica va "nacionalitzar" l'estat lliure del Congo (arrabassant-lo al rei dels belgues, que l'havia explotat despietadament com un negoci personal). Els que arriba- ven amb retard al repartiment del món, convençuts que disposar d'un imperi era una condició necessària per esdevenir una gran potència, es van llançar a disputar-se les engrunes que quedaven. Alemanya va arribar a tenir un extens i improductiu imperi africà (amb afegits a Àsia i Oceania); Itàlia va intentar establir-ne un, partint de les seves colònies de Líbia i d'Etiòpia; i Espanya va voler reconstruir el seu en el nord d'Àfrica, per compensar la frustració d'haver perdut en 1898 les últimes restes del vell (Cuba, Puerto Rico i Filipines) a mans dels nord-americans.

Tota l'operació estava muntada sobre un engany col·lectiu. No es tracta tan sols que els imperis dels que van arribar tard al repartiment fossin econòmicament inviables, sinó que fins i tot els dos grans imperis britànics i francesos no van resultar rendibles per al conjunt de les societats metropolitanes. Els estudis que s'han fet sobre els costos i els beneficis de l'imperi britànic mostren un balanç final negatiu, que ha portat a concloure que va ser el resultat d'una equivocació de governants i governats.

Però hi ha una explicació més raonable, a la qual s'arriba quan no es consi- dera el balanç entre beneficis i costos a escala global del país, sinó en la seva incidència sobre els diversos grups socials. Llavors es veu que l'imperi l'ha pa- gat el conjunt de la població a través dels impostos, i de la seva participació en les campanyes militars de conquesta o pacificació. Però que els beneficis que ha proporcionat han recaigut sobretot en els grups dirigents de la políti- ca i l'economia, que han rebut d'ell, a través sobretot de les seves inversions, molt més del que han aportat per al seu manteniment. La investigació sobre l'Imperi Britànic realitzada per Davis i Huttenback acabava amb aquesta con-

clusió: “sembla que l'imperialisme es pot veure com un mecanisme per transferir ingressos de les classes mitjanes a les altes”: era una cosa que pagaven entre tots per al benefici d'uns pocs.

Al marge dels guanys, reals o somniats, hi ha l'altra cara de la il·lusió imperial, tal com l'experimentava el ciutadà mitjà: la de veure-ho com una condició de grandesa i de potència. L'orgull col·lectiu s'exaltava davant les taques de color “nacional” (vermell per als britànics, blau per als francesos) que dominaven els mapes del món. Com va dir Lytton Strachey: “L'imperialisme és alhora una fe i un negoci”.

La legitimitat de l'imperi es basava en la idea que el que els pobles avançats es proposaven era civilitzar els endarrerits per posar-los en el camí del desenvolupament modern. És el que afirmava el famós poema de Rudyard Kipling, *La càrrega de l'home blanc*, que celebrava la generositat dels “blancs” que atenien les necessitats dels homes de “color” sense rebre d'ells altra cosa que ingratitude.

Però el cert és que el tipus de desenvolupament econòmic que els colonitzadors van fomentar no tenia altre objectiu de produir mercaderies per a l'exportació, desentenenent-se completament del sector que produïa aliments i béns per al consum intern dels habitants de les colònies. El que aquests països necessitaven, per contra, era que s'augmentés la productivitat en el sector interior, i aquesta era tan baixa que s'hagués pogut aconseguir amb molt petites inversions de millora de l'utilitatge, obres de regadiu, etc. En lloc d'això, les inversions de les metròpolis es destinaven a grans obres per facilitar les exportacions (ports i carreteres) o a grandiosos i fracassats projectes d'agricultura comercial. En 1911 Jaurès ho va denunciar, referint-se a Indoxina, en dir a la cambra francesa:

“Els heu robat els seus recursos; heu fet, no els treballs modestos útils per a ells: treballs de regadiu per als seus arrossars, camins per a les seves comunicacions personals o per als seus pobres vehicles; heu fet grans ferrocarrils que han donat lloc a préstecs rendibles i a negocis desvergonyits. Per què? Perquè heu partit del fals principi que des del primer moment les colònies fossin per a les metròpolis terra de guany”.

Com ha dit Paul Bairoch, amb el colonialisme les metròpolis han guanyat poc i les colònies han perdut molt.

Quan es va poder veure que l'explotació econòmica dels països colonials en les condicions vigents després de la Segona Guerra Mundial –que obligaven a atendre les expectatives salarials dels treballadors i la demanda de serveis socials del conjunt de la població– havia deixat de ser rendible, les metròpolis europees els van donar la independència perquè se les componguessin per ells mateixos. Els deixaven amb una “modernització” de la producció que només podia funcionar dins dels mercats mundials, de manera que podien seguir traient profit d'ells a través dels intercanvis, sense haver d'assumir “la càrrega de l'home blanc”. El pitjor vindria en els casos en què les velles metròpolis deixessin de necessitar els productes “colonials” i els nous països independents

es trobessin sense els ingressos de les exportacions i amb una economia interior desarticulada, incapaç d'assegurar la subsistència d'una població en ràpid creixement.

7. Apogeu i crisi de l'estat

L'estat-nació va assumir a partir del segle XIX noves tasques i noves responsabilitats. Exercia, d'una banda, una funció d'arbitratge entre els interessos contraposats dels diversos grups socials. Va resultar necessari, per exemple, que imposés normes que controlessin l'explotació dels treballadors assalariats (prohibició del treball dels nens, fixació de la jornada laboral, salari mínim) si es volia aconseguir que aquests acceptessin les regles del joc econòmic. I va començar a proporcionar, d'altra banda, una sèrie de serveis socials (sanitat, educació, sistema de pensions, etc.) a la població més desfavorida, utilitzant per a això els ingressos que obtenia d'una tributació progressiva, en què se suposava que tots havien de pagar en relació amb la seva fortuna, sense exempcions ni privilegis, cosa que implicava realitzar cert grau de redistribució de la riquesa. Per fer-se càrrec d'aquestes responsabilitats creixents, l'estat va necessitar disposar de més recursos. En 1875 els impostos representaven a Europa entre un 1,5 i un 9 per cent del PIB dels diversos països; el 1975, cent anys després, entre un 16,5 (a Itàlia) i un 29,2 (a Suècia).

Aquest creixement de l'estat va arribar al seu punt màxim en els anys que van seguir al final de la Segona Guerra Mundial, no solament com a conseqüència del desenvolupament de "l'estat del benestar", sinó per l'avanç en els països industrialitzats d'un tipus d'economia mixta que implicava una política de nacionalitzacions i una forta participació de l'estat en l'activitat econòmica. Com a conseqüència d'això, de 1960 a 1995 la despesa dels governs dels països avançats es va multiplicar per dos, acostant-se a un 40 per cent del seu PIB. En la mesura de les seves possibilitats, els nous governs establerts en els països colonials que accedien a la independència van imitar aquest mateix model d'actuació.

Aquesta situació va començar a entrar en crisi a partir de 1975, amb les dificultats econòmiques dels països industrialitzats, la incapacitat dels menys avançats per fer front als grans deutes contrets per finançar el seu creixement econòmic i l'abandonament de la utopia del "desenvolupament" com a programa per al progrés dels més endarrerits, que no solament han experimentat greus retrocessos en els seus nivells de benestar, sinó que en alguns casos, com els d'Afganistan, Cambodja, Iraq o Somàlia han sofert commocions que els han portat al col·lapse com a estats.

Des dels anys vuitanta s'ha passat a una visió minimalista de l'estat, que porta a la privatització de moltes de les activitats econòmiques al seu càrrec i al desmantellament de bona part dels serveis socials que proporcionava.